

3. Bygninger og anlegg

3.2.1. Trevirke: materialkvalitet, sortering og tradisjon

Informasjonsbladet er utgitt i samarbeid mellom Norsk Kulturarv og Riksantikvaren. Bladet inngår både i Norsk Kulturarvs håndbok om vedlikehold av trehus og i Riksantikvarens informasjon om kulturminner.

*Utgitt september 1996.
Fotografisk opptrykk 2010.
Trykk: DMT kommunikasjon AS*

*Levetiden på et værutsatt kledningsbord er avhengig av årringsbredden. Den moderne trelastindustrien legger liten vekt på dette kvalitetskriteriet. Enda så forskjellige som disse to bordene er, ville de blitt klassifisert likt etter dagens sorteringssystem.
Foto: Harald Ibenholt, Riksantikvaren.*

Fredete og verneverdige bygninger forteller om tidligere tiders byggeskikk, levevis og skiftende samfunnsmessige forhold. Like viktig er den kunnskap og tradisjon gamle hus kan oppvise når det gjelder bruk av materialer og verktøy.

Det ble lagt stor vekt på å finne egnede materialer allerede ved utplukking av hvilke trær som skulle hugges. F.eks ville kvaliteten på et kledningsbord avhenge bl.a. av treslag, treets alder ved hugst, virkets årringsbredde, vridning, kvist og malmingsgrad (furu). Sortering av virket etter hugst, måten bordet ble tatt ut av stokken, verktøybruk og tilsist hvordan bordet ble plassert (margsida ut og rota ned, f.eks), var avgjørende for bestandigheten av kledningsbordet.

Ta vare på originalen

Kunnskap og omsorg har bidratt til at vi har så mange godt bevarte trehus i landet vårt. Det er viktig at tradisjonelle kvaliteter ikke fortrenges ved reparasjoner og utskifting. Når vi vedlikeholder eller reparerer disse bygningene må vi forsøke å beholde mest mulig, fordi:

- Materialkvaliteten ofte er høy.
- Mange utvendige og innvendige overflater og bygningsdeler har en aldersverdi som aldri kan kopieres.
- Gamle hus er håndarbeid! Respekter den arbeidsglede og det slit som ligger nedfelt i bygningen og bygningsdetaljene.
- Bygningen er et viktig arkiv som viser kunnskap og teknikk som delvis er forsvunnet som levende tradisjon, men som det er mulig å hente fram igjen.

Gjenta utførelsen

Hvis noe *må* repareres eller skiftes ut, så *gjenta* utførelsen etter det originale. Enten denne er «god» eller «dårlig». Materialer og verktøybruk skal ligge så nær opp til det som skiftes ut som mulig. Helt likt kan det aldri bli. Her er det listet opp noen punkter som er viktige å huske på under planlegging og utførelse av reparasjonsarbeid.

Vedlikeholds- og reparasjonsarbeider på fredete bygninger skal ikke igangsettes uten godkjenning av fylkeskommunens kulturminneforvaltning.

Treslag

Furu repareres med furu, gran med gran osv. Det er en selvfølge.

Fiberretning og årringsbredde

Veden skal vri eller kuve seg samme vei som originalen og det tilstøtende arbeidsstykket. Tettvokst virke har stor motstandskraft mot slitasje fra vær og vind. Det gir også god styrke hvis det skal inngå i bygningens konstruksjon.

Kjerneved, naturimpregnering
Kjerneved eller malmeved gir ekstra styrke mot råteskade, insektsangrep og en del annen forvitring. Malment virke er ofte brukt i utsatte deler av bygningen, f.eks i syllstokker, værvegg, utsatt kledning, dører og vinduer.

Dersom det er nødvendig å reparere slike bygningsdeler, er det meget viktig å få tak i virke av tilsvarende kvalitet. Dette er avgjørende for hvor god reparasjonen blir. Materialkostnadene kan bli høyere, men husk at reparasjoner som regel er arbeidsintensive og at materialkostnadene ikke utgjør så mye av den samlede kostnaden. Dette gjelder særlig når vi skal reparere fredete og verneverdige bygninger, hvor det skal skiftes ut så lite som overhode mulig.

Det føles ikke riktig å bruke trykkimpregnert trevirke som erstatning for malment virke. Trykkimpregnerte materialer er å betrakte som forurensing: billedlig talt når de brukes som erstatning for de gode tradisjonelle materialene, og reelt sett fordi de inneholder tungmetaller og bør behandles som spesialavfall når de en gang må kastes.

Verktøybruk

Hvordan ser overflaten ut og hvordan er den bearbeidet?

Kløvet overflate har til stor grad ubrutte fibre og gir en spesiell ru, stripe overflate med meget klar retning *med* fibrene.

Furu, einer og noen andre treslag utvikler spesiell motstandsdyktig kjerneved. Denne har flere dialektnavn: «malme», «kjerneved», «al», «tyri», «feitved» er noen. Veden som ligger rundt kjernen kalles ofte for «geitved» eller «yte». Foto: Hans Marumrud.

Telgjet overflate kan ha flere uttrykk avhengig av om øksa er brukt med, på skrå eller på tvers av fiberretningen.

Sagskåret overflate gir tre hovedvarianter:

- Oppgangs- og rammesagskur har klart parallelle spor tilnærmet vinkelrett på sagretningen. Om det har vært maskin- eller vasskraft kan i noen tilfelle gjenspeiles i hvilken grad påtrekket på skuren har vært jevn, eller om den periodisk dabber av.
- Kransaging, der én står over og én under og trekker sagbladet, gjenspeiles vanligvis ved at «trekket» varierer noen grader omkring rettvinglet, avhengig av hvordan de to som trekker saga må skifte arbeidsstilling etterhvert som stokken eller planken deles.
- Sirkelsagskur vises ved det buede fremrykkingssporet sagbladet setter i skurflaten.

Høvlet overflate har like mange varianter av uttrykk. Også her kan visse typer teknikker utføres på skrå av fiberretningen, selv om det normale er *med*, herunder kommer bruk av en- og tohånds skjøve. Her vil krumningen, bredden og slipingene på høvelstålet også gi klare, lesbare varianter.

Ubearbeidet overflate kan man finne på honbord brukt som overbord i kledning. Honbordet har gjerne ing-

en annen overflatebearbeiding enn at barken er dradd av. Hvis ikke fibrene i ytveden er kuttet, kan kledningen stå lenge. På mange hus er dessverre slik kledning skiftet ut av «estetiske» grunner.

Grunnprinsipper i bygningsvernet

- Mest mulig av alle deler av bygningen skal bevares. Derfor må inngrepene ved vedlikehold eller utbedring må være så små som mulig.
- Det er bedre å vedlikeholde framfor å reparere og det er bedre å reparere framfor å skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer og utførelse både ved vedlikehold og evt. utskifting.
- Skulte deler av bygningen (konstruksjon) er like viktige å ta vare på som synlige (overflate).
- Hvis man må endre, er det bedre å føye noe til enn å fjerne originale eller gamle deler. Det beste bygningshistoriske «arkivet» er bygningen selv.
- Gamle ombygninger og endringer av en bygning er ofte viktige å bevare. De kan fortelle om bygningens livshistorie gjennom skiftende stilretninger og bruk.
- Vedlikeholds- og reparasjonsarbeid må i hvert enkelt tilfelle tilpasses bygningen. Den viktigste informasjonen om vedlikeholdsmetode og materialbruk finner man ikke i dette bladet eller i noen lærebok, men i bygningen selv og i den lokale tradisjonelle byggeskikken på stedet.

Litteratur:

Godal, J: *Tre til tekking og kledning*. Landbruksforlaget, Oslo 1994.